

de clown als sjamaan

Oorspronkelijk had elke bijeenkomst van mensen, elke samenschooling, een magisch-religieuze betekenis. Er waren de gemeenschappelijke mysteries, noden en verlangens (mysterie van geboorte en dood; de strijd om het bestaan; het voortbestaan van de soort), er was een gemeenschappelijke godheid in een hemel die men *geweld kon aandoen*. Er waren mensen die door hun echte of vermeende begaafdheden als verbindingselementen fungeerden tussen de god en de gelovigen. Er ging een kracht van hen uit of er werden hen door de geestdriftige vergadering bijzondere krachten toebedacht of extra volmachten verleend. Ze hielden de vergaderden in de ban door steeds straffere bewijzen van paranormale begaafdheid en kracht. Ook tot onmiddellijke hulpverlening waren zij in staat : ze genazen en bezwoeren geesten ter plaatse.

De bijeenkomst had plaats op een daartoe uitgekozen ruimte (een open plek in het bos, een tent, een gebouw) op daarvoor welbepaalde tijden (zonsopgang, zonsondergang, volle maan, zonnewende). Bij schemering en duisternis werkten vuur en licht dubbel : er werd voor een sfeerscheppend lichtdekor gezorgd en het was er bovendien gezellig warm.

Een dergelijke bijeenkomst vertoonde de beide kenmerken van een waar democratisch theaterfeest : iedereen kon eraan meedoen en het werkte therapeutisch. De uiteindelijke trance die bereikt werd, de collectieve verwoering, werkte terzelfdertijd louterend en verhelderend, zowel fysiek als psychisch. Oer-religieuze volksbijeenkomsten, daaruit ontstane rituelen en symbolen, en de relaties ervan met de spektakelkunsten zijn onderwerpen die in de theaterwetenschap reeds lang voorname studieobjecten vormen.

Prof. E.T. Kirby is iemand die te Brockport aan de State University of New York doceert, en o.a. een boek over *Total Theatre* (1969) op zijn actief heeft. Ook de oorsprong van *populaire ontspanningsvormen* (kermis-attracties, mime, poppenspel, circus, straattoneel) houdt hem bezig. Via de volkenkunde is hij tot het sjamanisme gekomen en heeft hij de relaties onderzocht die er hebben bestaan tussen de vroegere sjamaan en o.a. het hedendaagse clownspersonage.

De sjamaan is een genezer en geestenbezwieder die vooral met de Oud-Siberische volkeren in verband wordt gebracht, maar die in vóór-historische tijden vrijwel overal voorkwam. Het is de sjamaan die de verzamelde leden van de gemeenschap tot de trance voerde en het contact met de godheid en de geesten tot stand bracht.

Mircea Eliade beschrijft een sjamaan-séance :

... plotseling worden de stemmen van de geesten waargenomen uit alle richtingen; ze schijnen uit de grond te komen of van zeer ver... Gedurende deze tijd doen zich, in de duisternis van de tent, allerlei vreemde dingen voor: verplaatsing van voorwerpen, de tent die trilt, regen van stenen of stukken hout, enz."

De stemmen van geesten konden worden geëvoceerd door middel van buiksprekerij. Maar ook andere technieken en truuks werden aangewend en wijzen direct op een bedrieglijk sjamanisme dat de echte sjamaan in diskrediet brengt. Tegelijk wordt duidelijk dat er een verband bestaat tussen sjamanisme en illusionisme, als noodoplossing. De illusionist imiteert tenslotte de sjamaan en verplaatst diens activiteit naar een louter profaan plan.

Inmiddels gaf het sjamanisme aanleiding tot het ontstaan van allerhande volksgebruik en -vermaak: het maken van poppen, het snijden van beeldjes, vuurdansen. Men neemt aan dat de pop aanvankelijk een sjamaan-in-het-klein voorstelde; een gesneden beeldje werd een geest ingeblazen, zodat het dienstig was bij de waarzeggerij; in trance liepen de aanwezigen door het vuur, strooiden hete kolen over zichzelf en over de anderen, zonder dat iemand pijn voelde.

Ook acrobatie vindt zijn oorsprong in sjamaanse rituelen van geestenbezwering. Paul Wirz, door Kirby geciteerd, vertelt hoe duivel-

bezoekers op Ceylon „beginnen te dansen, eerst met trage, afgemeten passen, dan vlugger en vlugger, uiteindelijk rond de piste draaiend als tollers en springend als circusclowns en tuimelend als acrobaten".

Codificatie (wetmatigheid) en stylering (vereenvoudiging) van de complexe en krampachtige trance-bewegingen schijnen te hebben geleid tot de verschillende standen, sprongen en bewegingspatronen van de grondacrobaat. Kirby ziet ook een gelijkenis tussen draadlopers en andere evenwichtskunstenaars en de sjamaanse handelingen. Tenslotte wordt ook de clown in verband gebracht met de acrobaat.

Clowning komt zowel voort uit een differentiatie van de functie van de sjamaan als uit de voorstelling van een tegen-reëelheid gebaseerd op het uitbeelden van geesten of kwaalverwekkers.

Een deel van de Zuni-clown-sociëteit, de Ne'wewke, was een gemeenschap van genezers, die dus de functie van sjamaan uitoefenden. Bekend is ook dat genezen veruit de eerste functie was van de clowns bij de Yaqui- en Mayo-indianen.

Hoe kan nu een komiek een therapie teweegbrengen? Aanvankelijk trad de clown op als tegenspeler van de sjamaan. Hij stelde de boze geest voor, verpakt in een enorm kostuum of verborgen achter een masker. Gananath Obeyesekere heeft aangetoond hoe genezingsrituelen op Ceylon geleidelijk

aan tot komische voorstellingen evolueerden. Eerst werden fysieke kwalen en gebreken uitgebeeld, maar dan kwam men er toe psychologische aspecten te portretteren, en de psycho-somatische en de psychologische kwalen in het bijzonder. Een reden voor deze ontwikkeling zal wel zijn, dat sjamanisme meer geesteszieken genas dan lichamelijk zieken. Bizar en psychotisch gedrag in alle ernst voorgesteld, wekte op de duur eerder lachlust dan vrees. Nu is een shock-therapie wel vaker gebaseerd op het verwekken van een plotse angst. Maar bij het optreden van de clown slaat die angst even vlug om in een bevrijdend lachen.

Clowning fungeerde dus aanvankelijk in het voorstellen van het verziekte en misvormde. Door de kwaal of het gebrek voor te stellen, eventueel voor te spelen, leek de kwaal minder erg. De Azteken kenden komische voorstellingen waarin gehandicapte mensen werden nagebootst en waarin bepaalde afwijkingen werden overgedragen op bepaalde bevolkingsgroepen, handelaars of hoogwaardigheidsbekleders, die dan nagebootst, belachelijk gemaakt of geparodieerd werden. Het karikaturale dat de clown bracht als antagonist van de sjamaan zal later uitgewerkt worden in de komedie, de tijd-kritische ontwikkeling van het drama.

In het illusionisme tracht de sjamaan de realiteit te ontstijgen om een superrealiteit bloot te leggen die veel werkelijker is dan de oorspronkelijke realiteit. Daarin worden spectaculaire en bedrieglijke truuks verbonden met een demonstratie van buitennatuurlijke fysieke mogelijkheden tijdens de trance-beleving.

De clown heeft de eens geheiligde handelingen omgezet in een profane, vaak groteske voorstelling van de grillen van de natuur en ze op die manier doen aanvaarden. De clown toont, dat het allemaal zoveel erger had kunnen zijn.

Roger Arteel

Olmestraat 12, 8800 Roeselare

Lit.:

- E.T. Kirby: 'The Shamanistic Origins of Popular Entertainments', in 'The Drama Review', T. 61, maart 1974, New York University.
 Mircea Eliade: 'Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy', New York, Bollingen, 1964.
 Paul Wirz: 'Exorcism and the Art of Healing in Ceylon', Leiden, Brill 1954.
 Gananath Obeyesekere: 'The Ritual Drama of the Sanni Demons: Collective Representations of Disease in Ceylon, Comparative Studies in Society and History 11/2', april 1969.

